

MİLLİ-ETNİK KİMLİĞİN ŞEKİLLENMESİNDE MİTOLOJİK BOYUTLAR

(Ermenistan ile Azərbaican arasındaki problemler çizgisinde)

On Mythic Aspects of Formation of The National-Ethnic Identical

Samir HAMİDOV*

ABSTRACT

The article deals with one of the main reasons of inconclusive negotiations between Armenia and Azerbaijan because of Armenian complex historical-psychological and political evolution. Besides, the foreign factors of Armenians aggression against Azerbaijan have been studied in this article. The author indicated that the great powers were to blame in starting Nagorno Karabakh conflict.

Key words: Nagorno Karabakh, Khojali, Azerbaijan, Genocide, Armenian.

Giriş

12 Mayıs 1994 yılında, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yaptığı haince saldırılarının durdurulması hakkında, taraflar arasında anlaşma yapıldı. Ateşkes sağlandıktan sonra anlaşmazlıkların barış yolu ile halledilmesi yönünde on sekiz yıldan beri yapılan çabalara rağmen işgal edilen Azerbaycan toprakları geri verilmemiştir. Anlaşmazlıkların barış yolu ile giderilmesi çabalarının neticesiz kalmasının birçok sebeplerinin yanında Ermenilerin karışık tarihi-psikolojik oluşumu ve siyasi durumu ile ilgilidir. Bu makalede bizim amacımız; Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırgan, işgalci ve soykırım siyaseti uygulamasının bazı tarihi-psikolojik ve siyasi sebeplerini araştırmak, anlaşmazlığın başlangıcındaki dış faktörlerin rolüne dikkat çekmek ve elde edilen bulgular doğrultusunda anlaşmazlığın uygar bir şekilde çözümlenmesine yardım edecek teklif ve tavsiyeler ileri sürmektir.

Ermeni Halkının Zulmü

Büyük devletler, uluslararası arenada itibarlarını yükseltmek ve birbirlerini zayıflatmak maksadıyla tarihin değişik dönemlerinde savaşlardan tutmuş yeni ideolojilerin yayılmasına kadar çeşitli vasıtalardan yararlanmışlardır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bu vasıtalara biri daha eklendi. Bu vasıta, halkın diğer insanlarla olan münasebetlerinde düşmanlık

---

* Doç. Dr. Azerbaycan Diller Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, Siyaset Bilimci, samir_politic@mail.ru

ideolojisinin yerleştirilmesi ve bununla komşu ülkelerin halklarına karşı devletlerarası rekabette istifade edilmesi idi.

İngilizlerin alaycı bir şekilde “hasta adam” adlandırdıkları Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, onun yönetimi altındaki toprakları ele geçirme isteği, büyük devletlerin arasındaki rekabeti kızıştırdı. İngiltere, Fransa, Rusya ve daha sonra bu gruba katılan Almanya arasında geosiyasi rekabet olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olan Ermeniler bir araç olarak kullanılmaya başlandı.

Yakın Doğu bölgesine daha yakın olan ve burada ciddi amaçları bulunan Rusya, geosiyasi rakibi Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmak ve kendi nüfuz bölgesini genişletmek maksadıyla 1877-78 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ile yapmış olduğu savaştan sonra taraflar arasında imzalanan San-Stefano anlaşmasının maddelerine Ermenilerle ilgili bir madde ilave etti. Anlaşmanın on altıncı maddesine göre Osmanlı, derhal Ermeni vilayetlerinde gerekli ıslahatlar yapmalı ve bu ıslahatlar tamamlanana kadar Rus birlikleri işgal ettikleri toprakları ellerinde tutmaya devam edeceklerdi.¹

Fakat Rusya'nın küresel rakibi olan Büyük Britanya, onun Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir ağırlığının olmasına ve yavaş yavaş Avrupa'yı Hindistan'a bağlayan ve Yakın Doğu'dan ayıran stratejik yolları kontrolü altına almasına imkan vermemek için Berlin Kongresinde (1878) San-Stefano barış antlaşmasında belli değişiklikler yaptı. Bu değişiklikler aynı zamanda Ermeni meselesine de aitti. Büyük Britanya, Osmanlı içindeki “Ermeni meselesi”nin Rusya'nın kontrolünden çıkarılarak Berlin Kongresinin katılımcıları olan altı büyük devlete verilmesine nail oldu.

Sözünü ettiğimiz bu tarihi hadiselerden de anlaşıldığı gibi, Ermeni meselesinin büyük devletlerin siyasi çıkarları doğrultusunda XIX. asrın son çeyreğinde ortaya çıktığı sonucuna varabiliriz. Fakat Büyük Britanya, Rusya ve diğer emperyalist devletlerin hem dünyanın değişik bölgelerinde yürüttükleri siyasetlerinin öğrenilmesi, hem de yürüttükleri siyasete dair bazı kaynakların araştırılması bu fikrin aksini ispat eder.

Genel olarak, Batı devletlerinin Osmanlı devletini parçalama siyaseti, Ermenistan'ın kurulmasından beri vardı. Esas hedeflerden biri, özellikle XVIII. ve XIX. asırlarda imparatorluğun batısında yaşayan Hristiyan halkların bağımsızlıklarını ilan etmesi idi.

XIX. asrın birinci yarısında Yunanistan ile beraber bazı Balkan devletlerinin bağımsızlıklarını ya da yarı bağımsızlıklarını ilan etmesinden

---

1 Gurko-Kryajin V. *Armyanskiy vopros B.*, 32, s. 9

sonra halkları isyana teşvik etmede yeteri kadar tecrübe kazanan büyük devletler, Osmanlı devletinin doğusunda yaşayan ve müslüman olmayan halklara yöneldiler. XIX. asrın ortalarından başlayarak Hristiyan misyonerlerin faaliyetlerini artırmasıyla değişik dini okullar, merkezler ve kiliseler açıldı. Bu teşkilatlar vasıtasıyla Hristiyan Ermeniler, Osmanlı devletine karşı savaşa hazırlanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda casusluk görevinde bulunmuş olan Büyük Britanyalı Hemsher'in hatıralarında şunlar yazılıdır: "1859 yılında Harput'ta Fırat Koleji açtılar. Bu, en büyük kolej idi. Harput bölgesinde 62 Hristiyan merkezi açılmış ve 21 kilise inşa edilmişti. Altmış altı Ermeni köyünün altmış ikisinde misyoner teşkilatı kurulmuş, geride kalan üç köyde ise kilise yapılmıştı. **Yedi yaşından büyük olan bütün Ermeniler Müslümanlara düşman ilan edilmişti**"².

O dönemi tasvir eden kaynaktan da anlaşıldığı gibi İngilizler (aynı zamanda Fransızlar ve diğer Avrupalılar) Ermenilerin dini ve etnik hislerini kabartarak onları Türklere karşı kışkırtıyorlardı. **Meşhur misyoner Mariya A. Vest, "Romence of Misioner" kitabında; "Ermenilerin düşüncelerini değiştirerek onları isyan ettirdik."**³ şeklinde yazmaktadır. Devletçilik tecrübesi, yeterli şuuru ve düşüncesi olmayan Ermeniler, Batılıların ve Rusların yönlendirilmeleri neticesinde Türklere karşı teşkilatlanmaya başladılar. Daşnaksütun partisinin ileri gelenlerinden O. V. Kaçazuni, 1914 yılında Osmanlılara karşı savaşan Ermeni silahlı birlikleri için şunları yazmaktaydı. "Bu, Ermeni halkının yaklaşık yirmi beş yıldır (yukarıda geçen tarihi bilgiler bu sürenin daha uzun olduğunu göstermektedir. S. H.) beslediği psikolojinin tabii ve kaçınılmaz sonucu idi"⁴.

Böylece XIX. asrın ortalarında, özellikle Kırım Savaşı arefesinde, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kızıışan Batı-Rus rekabetinde her iki tarafın da gayret ve maharetleriyle istifade etmeye başladığı yeni amil Ermeniler oldu. Ermenilerin milli benliğini ve devletçilik düşüncesini şekillendiren, onlarda Müslümanlara ve özellikle Türklere karşı düşmanca, agresif hisler aşıl原因 İngilizler ve Ruslar, "Büyük Ermeni Devleti" kurma vaatleri ile bu oluşumu daha da körüklediler. Boş bir hayal olan "denizden denize kadar (Karadeniz'den Akdeniz'e kadar) Büyük Ermenistan" hayali İngiliz diplomasisi tarafından zihinlere yerleştirildi.⁵ Müslüman halkların yaşadığı Yakın ve Orta Doğu'da güvenilir bir yardımcı oluşturmak

2 Mr. Hemsher'in Hatıraları (İngiliz Casusunun İtirafları, B. 2008, s. 83

3 A.g.e s. 83

4 Kaçazuni OV. *Daşnakçutyun bolşe neçeqo delat!*, B 1990, s. 11

5 Gurko-Kryajin V. *Armyanskiy vopros* B. 1990, s. 10

maksadıyla burada bir Hristiyan devletin kurulması büyük devletler için stratejik bir durum haline gelmiştir.

Ermeniler hakkında düşünülen bu siyasi “perspektif”, onların kendi tarihlerine de bakış açılarını değiştirdi. D. Thomson’a göre, “Geçmiş hakkında düşüncelerde ilk önce etnik grubun çağdaşlık düzeyi, onun dış dünyaya bakışı ve gelecek hakkındaki düşünceleri görülür.”⁶ Diğer Batılı alimler de bu fikri desteklemektedirler. T. Eriksen’e göre, “Tarih, geçmişin mahsulü değil, içinde bulunduğumuz zamanın isteklerine cevaptır”⁷.

Aynı zamanda tarihin bu şekilde tasavvur olunması zıt fikirler oluşturarak halkın mevcut durumuna ve perspektivine direkt tesir eder. Amerikalı ilim adamı K. Lamberg-Karlovski, “Bizim, geçmişi düşünce tarzımız, aynı zamanda bu düşüncelerin doğruluğu ya da yalan olması önemli derecede bizim şimdiki davranışlarımızı ve geleceğimizi temin etmek için yapacaklarımızı belirler”⁸.

Böylece, Ermenilerin geçmiş hakkındaki ortak düşünceleri onların milli efsanevi hislerini şekillendirdi ve bu da onların çağdaş dönemdeki siyasi faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır. **Kendinden olmayanlara ırkçı, milliyetçi yanaşma (ya da ırkçı bakış) etnik gruplar arasında düşmanlığa sebep olur ve milli mit aracılığıyla nesilden nesile aktarılır.**

Görüldüğü gibi, Batı’nın ve Rusya’nın direkt müdahalesiyle Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan ve müslüman olmayan Ermenilerde Müslümanlara, özellikle Türklere karşı ırkçı karakter taşıyan düşmanca tavırlar oluşturuldu. Bu durum Batılı alimler tarafından da doğrulanmaktadır. Batılı araştırmacı Suny, “**Ermenilerde ırkçılık karakteri taşıyan, kadim Türk karşıtı ruh hali dikkat çekmektedir.**”⁹ Ermenilerin Türklere karşı olan bu tutumu zamanla-hem Rusya’nın yerleştirme siyaseti, hem de Osmanlı içindeki Ermeni-Müslüman çatışmaları neticesinde-Osmanlı sınırlarını aşarak diğer bölgelerde yaşayan Türklere, hatta Kafkas’ın güneyinde yaşayan Türklere de uygulanmaktaydı. Ermenilerin ideolojilerini gerçekleştirme hayalleri hem Osmanlı İmparatorluğu içinde, hem de Güney Kafkas’ta korkunç Ermeni-Müslüman kavgalarının sebebi oldu. Bu sacaşlardan sonra Ermenilerin şuurlarında ırkçı davranışların daha da artması

6 Şnirelman V.A. *Voynı pamyati: mifi identičnost I politika v Zaqavkaze*, M. 2003, s. 16

7 Eriksen T. H., *Etnicity and Nationalism: Antropological Perspective*, L. 1993, s. 12

8 Lamberg Karlovsky C.C., *Beyond the Tigris and Euphrates: Bronze Age Civilization*, Beer Sheva, 1996, s. 14

9 Suny R.G., *Armenia in the Twentieth Century*, Chicago 1983, s. 48

ve derinleşmesi özellikle Batı'nın ve Rusya'nın şekillendirdiği yanlış ideolojinin neticesinde kütleli olarak daha çok zarara uğramış ve perişan olmuş Müslüman Türk halkında Ermenilere karşı olumsuz tutum sergileyen bir ideoloji oluşmamıştır. Aksine, yerli Türk halkı bu olayları unutmuştur. XX. asırda iki milyondan fazla insan, şovenist Ermeni gruplarının Azerbaycanlılara karşı uyguladıkları soykırım siyasetinin kurbanı olmuştur. Akademik B. Budakov, "Özellikle 1988 yılında Azerbaycan halkı kendi tarihinde ilk defa olarak Ermenilerin vahşiliğini anladı ve onlara karşılık verdi." ¹⁰ şeklinde ifade etmektedir. Bunun esas sebeplerinden birisi, büyük devletler tarafından Ermenilerle olan ilişkilerde yürütülen, yukarıda belirttiğimiz aşırı ırkçı tebligatın, Türklerle olan ilişkilerde yapılmaması idi. Başka bir deyişle, tüm halkın bütün kesimlerinin başka bir halka nefret etmesi, düşmanca tavır sergilemesi, onlar arasında birçok savaşlar ve katliamlar olmuş olsa bile mümkün değildir. Bu, ancak uzun süreli tebligatın, ideolojik faaliyetlerin sonucunda oluşturulur ve suni şekilde belli bir kalıba sokulan uygulama ile sağlamlaştırılır. İngiltere, Fransa, Rusya gibi büyük imparatorluk kuran devletler, imparatorluk sınırları içinde yaşayan halkları- Hindular, Arapları, Çeçenleri vs.-toplu şekilde katletmiş ve sürgün etmişlerdir. Fakat bu halklarda yönetici konumundaki esas devlete karşı hususi bir nefret ve ırkçı karakter taşıyan ideoloji oluşmamıştır. Bu durum, Fransız tarihçisi Maurice Larcher'in, " I. Dünya Savaşında Türk Cepheleleri" adlı eserinde açıkça görülmektedir: "Müttefiklerimiz İngiltere, Güney Afrika'da başlattığı kanlı İngiliz-Boer Savaşı neticesinde oluşan nefretin karşılığında bile Güney Afrika askerlerinden sadakat görmüştür. Bizim (Fransa) yabancı alaylarımızda Afrikalı Müslümanlar da vardı. Müslüman Hindular, İngiliz ordusunda görevlerine bağlı bir şekilde hizmet ediyorlardı. Fakat Türkler, onlara tabi olanlardan istisnasız olarak ihanet görmüşlerdir"

¹¹

Böylece, XIX. asırdan başlayarak XX. asrın başlarına kadarki dönemde Büyük Britanya ve Fransa ile beraber diğer Batı devletleri ve Rusya'nın çalışmaları neticesinde Küçük Asya'nın batısında yaşayan Ermenilerin siyasi, ideolojik ve askeri yönden teşkilatması sağlandı. Ermenilerin Türklere karşı nefret ve ırkçılık alametleri taşıyan karakterleri şekillendirildi. Bu ideoloji, aynı zamanda bölgede "Büyük Ermenistan" kurma hayalini gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Rusyanın yerleştirme siyaseti ile Ermenilere verdiği destek neticesinde Güney

10 Budaqov B. *Po sledam istoričeskix faktov. Azerbadjan I Azerbadjaçı*, s. 49

11 Sadi Koçaş, *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni Münasebetleri*, B. 1998, s. 111

Kafkas'ta yaşayan Ermeniler, Türk halklarından biri olan Azerbaycanlılara karşı da toprak iddialarında bulunmaya başladılar.

Bunun sonucunda Batının büyük devletlerinin ve Rusya'nın çabalarıyla bölgede uzun yıllar sürecektir olan anlaşmazlıkların temeli atılmış oldu. Bu anlaşmazlıklar, 1917-18 yıllarında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bağımsız Azerbaycan ve Ermenistan devletlerinin kurulması ile ayrı bir merhalede uluslararası boyut kazandı.

Kör İdeolojinin Zavallı Askerleri: Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırması

1918 yılında I. Dünya Savaşı sona erdi. Uluslararası ilişkilerin yeni sistemi şekillenmeye başladı. Bu sistemin şekillenmesi aslında 1920 yılında; son şeklini alması ise, 1922 yılında Vaşington Konferansının sonundaki anlaşmalarla tamamlandı. Yalnız, 1918 yılından sonra bazı imparatorlukların- Rusya, Osmanlı, Almanya, Avusturya-Macaristan- dağılması sonucunda, dünyanın değişik bölgelerinde oluşan güç boşluğu ve aynı zamanda galip devletler grubunda olan, Versal sisteminin şekillenmesinde önemli rol oynayan ABD Başkanı V. Vilson'un ileri sürdüğü "14 madde" içinde bulunan gelişme prensipleri yeni bağımsız devletlerin kurulmasına ve bağımsızlıklarını ilan etmesine sebep oldu. Uluslararası ilişkilerde yeni bölgesel sistemler oluşturmaya başladı. Yakın ve Orta Doğu'da Batı Avrupa'da ve Güney Kafkas'ta kurulan devletler (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan vb.) arasındaki ilk münasebetler siyasi ve hukuki ilişkiler şeklinde başladı. Bununla beraber, imparatorluğun dağılmasıyla kontrolün zayıflaması sonucunda yerel ve olaylı biten büyük gösterilerin geniş kitleler şeklinde sürekli yayılmasına sebep oldu. Aynı zamanda yeni kurulmuş olan devletlerde aşırı milliyetçilik duygularının kabarması ve bu devletlerin milli sınırlarının büyük devletler tarafından kesin olarak belirlenmemiş olması, aralarında sınır tartışmalarına yol açtı. Polonya-Ukrayna, Polonya-Litvanya, Polonya-Çekoslovakya, Gürcistan-Ermenistan, Gürcistan-Azerbaycan, Ermenistan-Azerbaycan vb. devletler arasında başlayan anlaşmazlıklar ve çatışmalar, aynı zamanda Uluslararası ilişkilerin sistem değişikliğindeki güç boşluğundan ileri gelmekteydi. Bununla beraber, çağdaş dönemden tarihe bir göz gezdirdiğimizde yukarıda bahsedilen anlaşmazlıklardan bugün sadece Ermenistan-Azerbaycan arasındaki problemlerin devam ettiğini görmekteyiz. Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının diğer anlaşmazlıklardan/çatışmalardan daha uzun süreli olmasına sebep olan amillerin bilinmesi, anlaşmazlığın çözüm yollarının araştırılması bakımından önemlidir.

Azerbaycan ve Ermenistan devletleri Mayıs 1918’de kurulduklarında aralarında arazi anlaşmazlıkları ve çatışmalar vardı. Ermenistan, sınırlarını genişletmek amacıyla Azerbaycan’ın Karabağ, Zengezur, Nahçıvan vd. topraklarına göz dikmiş, buraların kendi toprakları olduğunu ileri sürüyordu. Devleti idare etmede tecrübesi olmayan Ermeniler, uluslararası anlaşmazlıklar oluşturmada ve ırkçı söylemleri gündeme getirmede yeteri kadar hazırlıklıydılar. Bundan dolayı Ermenistan devleti kurulduktan sonra sınırı olan bütün komşularına karşı toprak iddiaları ileri sürdü. Bu toprak iddiaları sert beyanatlardan silahlı çatışmalara kadar değişik şekillerde cereyan etti.

Sonraki dönemde Ermenilere karşı olan bakış açısı değişti. Onların uluslararası arenadaki itibarı zayıfladı. Osmanlı İmparatorluğu ve SSCB dağıldıktan sonra içlerindeki devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle Ermenilerin bölgedeki önemi azalmıştır. Ermeniler genel olarak Osmanlı-Rusya ve Rusya-Batı çatışmalarından faydalanmışlardı. Fakat I. Dünya Savaşından sonra yeniden şekillenen uluslararası ilişkiler sisteminde Sovyet Rusyası ve Türkiye Cumhuriyeti’nin müttefik haline dönüşmeleri Ermeni meselesinin güncelliğini azalttı.

I. Dünya Savaşı sonrasında galip gelen Fransa ve Büyük Britanya’nın başı Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun topraklarının bölüştürülmesine karışmıştı. Rusya’da ise iç karışıklık mevcuttu. Aslında bu durum yeni kurulan devletlerin bağımsızlıklarını sağlamlaştırmaları için elverişli görünüyordu. Ancak Ermenistan’ın, Azerbaycan ve Gürcistan’a sürekli saldırması hem onun hem de saldırıya maruz kalan devletin kalıcı devlet kurabilmesine engel oldu. Onların zayıflamasına ve güçlerinin tükenmesine sebep oldu. Diğer taraftan Azerbaycan’ın kuzeyden gelen tehlikeye, Türkiye’nin ise Batı ülkelerinin, bununla beraber Yunanistan’ın saldırılarına karşı koyması neticesinde bölgede oluşan kuvvet boşluğu da Ermenistan’ın saldırgan siyaseti için elverişli oldu. Sonuçta Güney Kafkas devletleri iç karışıklıklardan sıyrılarak yavaş yavaş kendine gelen Sovyetler Birliği tarafından işgal edildiler.

Böylece, Ermenileri şuuraltı olarak taşıdıkları “ denizden denize devlet kurmak” ve “Türklere karşı düşmanca tavır” gibi hayal ürünü olan kör ideolojileri milli mesele haline getirildi ve bütün bölge için faciaya çevrildi. Ermenilerin bu ırkçı ve saldırgan planlarının gerçekleşmesinde belli bir “mesuliyet” taşıyan Sovyet Rusyası Azerbaycan topraklarını zamanla Ermenilere vermek siyasetini (Bu siyaset aslında 1918 yılında milli hükümetin Erivan’ı Ermenilere vermesi hakkında yanlış kararı ile

başlamıştır.) gerçekleştirmeye başladı. İlk icraatlarından biri olarak 1923 yılında Azerbaycan içinde “Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti” kuruldu.

KAYNAKÇA

1. *Milli Meclisin Azerbaycanlıların Genosidi Hakkında Beyanatu*, 31 Mart 1998, www.meclis.gov.az
2. *Mr. Hemsher'in Haturaları (İngiliz Casusunun İtirafı)*, B. 2008
3. Sadi Koçaş, *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni Münasebetleri*, B. 1998
4. Budaqov B., *Po sledam istoričeskix faktov Azerbaydjan i Azerbaydjançı*, 43-49
5. Gurko-Kryajin V., *Armyanskiy vopros*, B. 1990
6. Kaçaznuni OV., *Daşnakçutyun bolşe neçeço delat!* B. 1990
7. Şnirelman V.A., *Voynı pamyati' mifi identičnost i Politika v Zaqavkaze*, M. 2003
8. Eriksen T.H. *Ethnicity and nationalism: Anthropological perspectives*. L.,1993
9. Lamberg-Karlovsky C.C., *Beyond the Tigris and Euphrates: Bronze Age Civilizations*, Beer-Sheva, 1996
10. Suny R.G., *Armenia in the Twentieth Century*, Chicago 1983